

Хряпінський П.В.

*Національний гірничий
університет, професор
кафедри кримінального
права та кримінології, д.ю.н.,
професор*

Hryapinskyy P.V.

*National Mining University,
professor of Criminal Law and
Criminology Chair, Doctor of
Law, Professor*

СИНЕРГЕТИКА ПРЕДМЕТУ І МЕТОДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Синергетика є науковим напрямом (метод), що вивчає зв'язки між елементами структури (підсистемами), які утворюються у відкритих системах (біологічних, технічних, соціальних, правових та ін.) завдяки інтенсивному (потоківому) обміну речовиною й енергією з навколишнім середовищем у неврівноважених умовах. У таких системах спостерігається узгоджена поведінка підсистем, в результаті чого зростає ступінь їхньої впорядкованості, тобто зменшується ентропія. Термін «синергетика» походить із грецького «synergetikos» - співпраця, взаємодія. Цей напрям акцентує увагу на природних, збалансованих взаємозв'язках та взаємодії структурних елементів, складових при утворенні системи як єдиного цілого.

Синергетика у правових системах має наступні напрямки: 1) предметом синергетики можуть бути виключно системи, тобто сукупності елементів, що мають системні зв'язки. Всі правові явища можна представити як елементи єдиної системи, яка в науці одержала назву правової системи. Право привносить у суспільне життя впорядкованість, організованість, створює умови для більш ефективного функціонування людського співтовариства, сприяє виживанню окремих індивідів і суспільства в цілому. У результаті зростає ефективність діяльності людей, яка позитивно впливає на швидкість соціального прогресу, що проявляється в подальшому структуруванні суспільства, зменшенні ентропії соціальної системи; 2) синергетичні утворення складних правових систем, самоорганізація системи можливо тільки в системах з достатньо значною кількістю елементів (інакше нема чому буде брати участь у процесах структуризації на «макрорівні»). При цьому система повинна мати достатню складність саме на рівні правових явищ. Тобто елементи системи, що беруть участь в утворенні структур, повинні являти собою правові феномени та описуватися в юридичних термінах; 3) синергетичні зако-

номірності проявляються тільки у відкритих системах, що взаємодіють із навколишнім середовищем. Правова система породжена суспільством і є складовою частиною. Вона розвивається, виходячи з необхідності врегулювання певних соціальних відносин нормами права. Таким чином, навколишнім середовищем для правової системи є соціум. Іншими словами, правова система є елементом, підсистемою сутності більш високого рівня – соціальної системи. Між соціумом і правовою системою відбуваються перманентні процеси обміну енергією та інформацією; 4) правова система з точки зору синергетики є складовою соціальної системи більш високого рівня, що містить у собі також інші підсистеми – економічну, політичну, ідеологічну тощо, які мають тісні зв'язки з правовою системою і чинять на неї істотний вплив. Таким чином, для виявлення й вивчення синергетичних закономірностей у правовій системі, дослідник має розглядати її в комплексі з іншими підсистемами соціуму.

Кримінальне право є складовою правової системи України, що у свою чергу утворюється системою частин, інститутів (субінститутів) та норм, об'єднаних необхідністю забезпечення пріоритетного кримінально-правового захисту прав та свобод людини і громадянина. Місце та роль кримінального права у правовій системі України, а саме, виконання передусім охоронної функції зумовлює визначення предмету кримінального права. У літературі майже загальноприйнятим є визначення предмету кримінального права як суспільних відносин (правововідносин), що виникають у зв'язку із вчиненням особою злочину та застосуванням за нього певного покарання. Самостійність та своєрідність предмету правового регулювання є основною (первинною) ознакою, що вирізняє галузі права одну від іншої. У зв'язку із цією тезою слід звернути увагу на досить поширений погляд про відсутність у кримінального права самостійного предмету правового регулювання. Зазначена теза висловлюється або безпосередньо, коли стверджують, що кримінальне право ніяких самостійних суспільних відносин не регулює, а тільки охороняє суспільні відносини, що регулюються іншими галузями права (державного, цивільного, трудового тощо), або опосередковано, коли визначаючи охоронну функцію, вважають, що кримінальне право бере участь у регулюванні тих суспільних відносин, що становлять предмет інших галузей права.

Не вдаючись зараз до аналізу різних поглядів щодо предмету кримінального права, зауважимо, що більш переконливою, на наш погляд, є точка зору про типовість та своєрідність суспільних відносин (правововідносин), що виникають у зв'язку із вчиненням злочину та застосуванням

за нього певного покарання. Причому тут слід враховувати як характер і соціальну значущість тих чи інших суспільних відносин, що охороняються нормами кримінального права, так і особливості суспільно небезпечних діянь (злочинів), які на них посягають, а також зміст і специфіку відповідних кримінально-правових норм виходячи з їх завдання, єдності і взаємозв'язку з усією системою норм даної галузі права.

Предмет кримінального права, що відображає його основну соціально-охоронну спрямованість та завдання Кримінального кодексу України (далі – КК) у вигляді правового забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам (ч.1 ст. 1 КК) не може забезпечуватися ніякими іншими методами окрім виключно владно-публічного, імперативного методу регулювання суспільних відносин. Для зазначених правовідносин публічно-імперативний метод підкорення є виправданим та доцільним. Відносно його характеристик правовідносини між суб'єктами вибудовуються за допомогою підкорення одного іншим. Публічно-імперативний характер кримінального права має специфіку свого становища серед інших публічно-правових галузей та природно приводить до висновку про те, що суб'єктом, чію поведінку воно регулює, є виключно держава в особі відповідних органів. Саме для держави кримінальне право визначає обсяг повноважень щодо боротьби та запобігання вчинюваним злочинам. У кримінально-правових відносинах, які складаються з моменту вчинення злочину, держава завжди є домінуючим і уповноваженим суб'єктом. Імперативний метод кримінальному праві, за загальним правилом, визначають як публічне право домінуючого суб'єкта (держави) на застосування примусу та визначенні виду та міри обмежень прав і свобод іншому суб'єкту (злочинцю), що індивідуалізується судом та здійснюється спеціальними органами держави.

Як бачимо, синергетика предмету кримінально-правової охорони суспільних відносин природно зумовлює відповідний публічно-імперативний метод, згідно вимог якого для здійснення свого завдання Кримінальний кодекс України визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили (ч. 2 ст. 1 КК). Кримінально-правова система постійно взаємодіє із відкритою системою тієї частини суспільства, що створює загрозу та руйнує, навіть, самі основи, усталені принципи, устої свого існування шляхом вчинення суспільно-небезпечних діянь (злочинів). Зазначена взаємодія

формує принципи та підстави криміналізації суспільно-небезпечних діянь, визначає типові, багаторазово повторювані об'єктивні та суб'єктивні ознаки. Кримінально-правові норми, що комбінуються у визначений спосіб, беруть безпосередню участь у правовому регулюванні та впливі. Якщо правове регулювання, здебільшого, визначається як здійснюваний всією системою юридичних засобів упорядкування суспільних відносин, то правовий вплив – це взятий в розмаїтті та єдності весь процес впливу права на суспільне життя, свідомість й поведінку людей. Правовий вплив є набагато об'ємним та більш різноплановим за правове регулювання. Відмінності цих близьких, але не тотожних правових категорій полягають, по-перше, у тому, що предмет правового регулювання значно вужчий. Правовий вплив включає також соціальні, світоглядні, морально-етичні, виховні та інші відносини, що безпосередньо не регулюються правом, але в той чи інший спосіб відчувають його вплив. По-друге, правове регулювання завжди пов'язане із встановленням юридичних прав та обов'язків суб'єктів, невиконання чи порушення яких забезпечується державним реагуванням. На відміну від цього правовий вплив не передбачає чіткого визначення прав та обов'язків, а тим більше примусового нормування суспільних відносин. По-третє, правове регулювання безпосередньо здійснюється шляхом реалізації правовідносин, які у якості передумови виникнення мають норму права та виникають, змінюються й зникають у зв'язку з конкретними юридичними фактами. Правовий же вплив спирається не лише на норму права, а й на більш системні правові феномени, такі як інститут, галузь і право в цілому. Окрім того, щоб змінювати свідомість й поведінку людей правовому впливу не обов'язково реалізовуватися у формі правовідносин й зумовлюватися юридичними фактами, як підставами для їх реалізації. Отже, правове регулювання є частиною механізму дії права, яка характеризується спеціально-юридичним упорядкуванням поведінки та діяльності адресатів, але безпосередньо з ним не пов'язана.

Традиційного характеру набуло розуміння відповідальності як правового наслідку вчиненого правопорушення. Незаперечно праві науковці, що визначають предметом кримінально-правового регулювання, насамперед, ті суспільні відносини, які виникають у зв'язку з вчиненням злочину. Утім, зводити предмет кримінального права виключно до суспільних відносин, що виникають з зв'язку з вчиненням злочинів є поверхневою, завузькою позицією. Кримінальне право об'єктивно не може обмежуватися лише нормами про злочинність і караність діянь. Вочевидь, воно передбачає також норми, що відмежують злочин від правомірної, соці-

ально-корисної поведінки. Законодавець має точно і повно визначити межі злочинного і правомірного, створити умови для позитивної посткримінальної поведінки. Потребують регулювання суспільні відносини, що виникають у зв'язку з реалізацією громадянами права на необхідну оборону, затримання особи, яка вчинила злочин, крайню необхідність та інші. Виключення цих відносин з предмету кримінально-правового регулювання свідчить про відсутність будь-якого зв'язку між правомірною поведінкою особи і кримінальним законом. Заперечення наявності у кримінальному законі позитивних засобів об'єктивно призводить до визнання неспроможності держави без використання примусу позитивно впливати на поведінку громадян в сфері кримінально-правового регулювання.

Підсумовуючи слід зазначити, основними видами кримінально-правових відносин природно є правовідносини, що виникають у зв'язку із вчиненням злочину. Поряд із ними існують неосновні (допоміжні) кримінально-правові відносини, що виникають: а) у зв'язку з появою загрози завдання шкоди суспільному відношенню, що охороняється кримінальним правом (необхідна оборона, крайня необхідність, затримання злочинця тощо), б) у зв'язку з можливістю особи, яка вчинила злочин, здійснити дії, що свідчать про її дійове каяття (відшкодування завданої шкоди, примирення з потерпілим тощо). Ці норми правовими засобами виключення, звільнення або пом'якшення кримінально-правового обтяження стимулюють: 1) дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави шляхом санкціонованого заподіяння шкоди іншим правоохоронюваним інтересам (ст.ст. 36, 38, 39, 42, 43 КК); 2) остаточне припинення особою за своєю волею готування до злочину або замаху на злочин, що вчиняється одноосібно або у співучасті (ст.ст. 17, 31 КК); 3) дійове каяття, примирення з потерпілим, повне відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди, активне сприяння розкриттю злочину, невиконання злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників і добровільну заяву органам державної влади про свій зв'язок з ними та про отримане завдання тощо (ст.ст. 45, 46, 49, пп. 1, 2, 2-1, 8, 9 ч. 1 ст. 66, ст. 69, 69-1, 103, ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 114, ч. 3 ст. 175 ч. 4 ст. 212 КК та ін.); 4) виправлення засуджених, а також досягнення цілей покарання з запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами (ст.ст. 74, 75, 79, 80, 81, 82, 83, 85, 87 КК та ін.); 5) доведення виправлення особи, яка відбула покарання, та припинення будь-яких обмежень прав і свобод, що були зумовлені судимістю (ст. 91, ч. 3 ст. 108 КК).

Хряпінський П.В. Синергетика предмету і методу кримінального права України

В даній статті автор розкриває синергетику як науковий напрям (метод), що вивчає зв'язки між елементами структури (підсистемами), які утворюються у відкритих системах (біологічних, технічних, соціальних, правових та ін.) завдяки інтенсивному (потоківому) обміну речовиною й енергією з навколишнім середовищем у невірніважених умовах.

Синергетика у правових системах також проявляється у відповідних напрямках. Кримінальне право виступає складовою правової системи України, що у свою чергу утворюється системою частин, інститутів (субінститутів) та норм, об'єднаних необхідністю забезпечення пріоритетного кримінально-правового захисту прав та свобод людини і громадянина.

У літературі майже загальноприйнятим є визначення предмету кримінального права як суспільних відносин, що виникають у зв'язку із вчиненням особою злочину та застосуванням за нього певного покарання. Самостійність та своєрідність предмету правового регулювання є основною ознакою, що вирізняє галузі права одну від іншої. У зв'язку з цим, автор звертає увагу на досить поширений погляд про відсутність у кримінального права самостійного предмету правового регулювання. Зазначена теза висловлюється або безпосередньо, коли стверджують, що кримінальне право ніяких самостійних суспільних відносин не регулює, а тільки охороняє суспільні відносини, що регулюються іншими галузями права (державного, цивільного, трудового тощо), або опосередковано, коли визначаючи охоронну функцію, вважають, що кримінальне право бере участь у регулюванні тих суспільних відносин, що становлять предмет інших галузей права.

Хряпинский П.В. Синергетика предмета и метода уголовного права Украины

В данной статье автор раскрывает синергетику как научное направление (метод), изучающая связи между элементами структуры (подсистемами), которые образуются в открытых системах (биологических, технических, социальных, правовых и др.) Благодаря интенсивному (потоківому) обмену веществом и энергией с окружающей средой в неравновесных условиях.

Синергетика в правовых системах также проявляется в соответствующих направлениях. Уголовное право выступает составной частью правовой системы Украины, в свою очередь образуется системой частей, институтов (субинститутов) и норм, объединенных необходимостью обеспечения приоритетного уголовно-правовой защиты прав и свобод человека и гражданина.

В литературе почти общепринятым является определение предмета уголовного права как общественных отношений, возникающих в связи с совершением лицом преступления и применением его определенного наказания. Самостоятельность и своеобразие предмета правового регулирования является основным признаком, отличающим области права одну от другой. В связи с этим, автор

обращает внимание на довольно распространенный взгляд об отсутствии у криминального права самостоятельного предмета правового регулирования. Указанная тезис выражается либо непосредственно, когда утверждают, что уголовное право никаких самостоятельных общественных отношений не регулирует, а только охраняет общественные отношения, регулируемые другими отраслями права (государственного, гражданского, трудового и т.д.), или опосредованно, когда определяя охранную функцию, считают, что уголовное право участвует в регулировании тех общественных отношений, составляющих предмет других отраслей права.

Hryapinsky P.V. Synergetics subject and method of Criminal Law Ukraine

In this article the author reveals synergy as a scientific field (method) that studies the relationships between structure elements (subsystems), formed in open systems (biological, technical, social, legal, etc.). Due to intensive (streaming) and the exchange of matter energy with the environment in unbalanced conditions.

Synergetics in legal systems as reflected in the relevant areas. Criminal law stands part of the legal system of Ukraine, which in turn formed the system parts institutes (subinstitutive) and standards, combined the need to ensure the priority of legal protection of rights and freedoms of man and citizen.

The literature is almost generally accepted definition of criminal law as public relations, arising in connection with the commission of the crime and the person applying for it a certain punishment. The independence and originality of the subject of legal regulation is the main feature that distinguishes the field of law one from another. In this regard, the author notes the fairly common view on the absence of criminal law independent subject of legal regulation. The above thesis expressed or immediately when the claim that criminal law is no independent public relations does not regulate, but protects the public relations governed by the other branches of law (state, civil, labor, etc.), or indirectly when defining protective function, consider that criminal law is involved in the regulation of social relations that are the subject of other branches of law.